

O'ZBEK XALQINING MILLIY OG'ZAKI IJODIDA BAXSHICHILIK VA DOSTONCHILIK.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15126493>

Tursunov Abduraim Ramazanovich

Milliy libos va san'at fakulteti musiqa ta'limi kafedراسi v,b professori

Annotatsiya

Maqolada Surxon vohasi hududi aholisining madaniy hayotida og'zaki ijod, ya'ni folklor muhim o'rin egallagan bo'lib, unda baxshichilik yo'nalishi o'ziga xos rivojlanish tarixiga ega. Dostonlar- qahramonlik, jangnoma, tarixiy, romantik, maishiy turmush janri ayniqsa, Dashti qipchoq o'zbek urug'lari, jumladan qo'ng'irotlar orasida keng tarqalgan deb tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar

og'zaki ijod, folklor, dostonlar, qahramonlik, jangnoma, tarixiy, romantik, maishiy turmush, baxshichilik.

Аннотация

В статье устное творчество, то есть фольклор, занимает важное место в культурной жизни жителей Сурханского оазиса, а направление бакшик имеет свою историю развития. Эпосы - героические, военные, исторические, романтические, бытовые жанры рекомендуют иметь особую популярность среди узбекских родов Дашти-Кипчак, в том числе и колокольные.

Ключевые слова

устное творчество, фольклор, былины, героизм, батальная история, исторический, романтический, бытовой быт, благотворительность.

Annotation

The article suggests that oral creativity, that is, folklore, played an important role in the cultural life of the inhabitants of the Surkhan oasis, and the Bakhshi direction in it has a unique history of development. It is suggested that the genres of epics - heroic, warlike, historical, romantic, and everyday life - were especially widespread among the Dashti-Kipchak Uzbek tribes, including the Kungirots.

Key words

oral literature, folklore, epics, heroic, war stories, historical, romantic, domestic life, Bakhshi culture.

Kirish. O'zbek xalq og'zaki ijodi beqiyos xazina bo'lib, shu asosda xalqimizni insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, oilaparvarlik, mardlik, jasurlik hamda sevgi vafoqa sadoqat ruhida qarash ruhida tarbiyalash muhim ahamiyatga egadir. Yangi O'zbekiston amal qilayotgan Harakatlar strategiyasi asosida qabul qilgan davlat dasturida xalqimizni bugun va ertangi kunga ishonch ruhini to'liq shallantirish uchun ajdod-avlodlarimiz tomonidan asos solingan odob-axloq, kamtarinlik, saxiylik, saxovat, oila birdamligi, sofdillik, mehr-muruvat, qo'shnilariga hurmat, ibrat va komillikga yetish uchun asrlarosha amalga oshirilib kelayotgan an'analarga, qadriyatlarga, marosmilarga sodiq bo'lish masalasini o'ziga mu'jassam etgan xalq og'zaki ijodini tiklash, sayqallashtirish, bugungi ruh yanada takomillashtirishga alohida e'tibor berish zarurligi o'z aksini topmoqda.

Baxshichilik, xalq dostonchiligi o'zbek xalqining qadim madaniyati, milliy qadriyatlarining ilk ko'rinishlaridan biri sifatida ardoqlanib kelinayotgan san'at turidir. Baxshilar deb azaldan terma, qo'shiq va dostonlarni yoddan kuylovchi, avloddan avlodga yetkazuvchi xalq dostonchilari aytilgan, o'zbek xalqining to'yu bayramlari, yaxshi kunlari, ularning ishtirokisiz o'tmagan. Bugun yurtimizda baxshichilik san'atiga alohida e'tibor berilmoqda. 2018 yil 1 noyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish to'g'risida"gi Qarori qabul qilindi. Qaror ijrosini amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi, Fanlar Akademiyasi va Surxondaryo viloyati hokimligi tomonidan shu yilning 5-10 aprel kunlari Xalqaro baxshichilik festivali bo'lib o'tkazildi. Mazkur tadbirda 200 nafardan ortiq baxshilar, hay'at a'zolari va boshqa mehmonlar ishtirok etdilar.

Baxshichilik san'ati ilk bor mamlakatimizning janubiy hududlarida shakllanib, qadimiy Termiz tumanidagi Ayritom arxeologik obidasidan topilgan oq frizda ishlangan sozandalar, unda ud, arfa va chiltorlarni aks etishi bungan asos bo'ladi. Chunki ushbu san'at asari o'zining qadimiyligi, uning noyoblighi, asl nusxasi ekanligi bilan birga butun mahoratini ishga solib ko'y chalayotgan sozandalarning ma'naviy qobiliyati musiqa bilan bog'langanligi bayon qilingan. Ushbu jarayon mamlakatimizda ilk musiqaga asos solinganligi, uning zaminida xalqning orzuumidlari, hushyorligi, ogohligi, mehnatsevarligi, mardlik va jasurligi, sevgi-vafoqa sodiqligi, kabi xislatlari mu'jassam bo'lganligi qayd etiladi. Surxon vohasi hududi aholisining madaniy hayotida og'zaki ijod, ya'ni folklor muhim o'rin egallagan bo'lib, unda baxshichilik yo'nalishi o'ziga xos rivojlanish tarixiga ega. Baxshichilik janri ayniqsa, Dashti qipchoq o'zbek urug'lari, jumladan qo'ng'irotlar orasida keng tarqalgan. Surxondaryoda baxshichilik keng rivojlangan bo'lsada, lekin Sherobod dostonchilik maktabi o'zining alohida o'rniga ega bo'lgan. Sherobod dostonchilik maktabi faoliyati folklorshunos olimlar tomonidan

o'rganilib, nihoyatda yuqori baholangan. O'z vaqtida folklorshunos olimlar tomonidan Sherobodlik baxshilardan 150 dan ortiq har xil dostonlar va xalq og'zaki ijodi namunalari yozib olingan. Shulardan 80 dan oshig'i O'zbekiston Fanlar akademiyasi A.Navoiy nomidagi Til va adabiyoti instituti folklor bo'limining H.Zarifov nomidagi folklor arxivida hamda A.Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyida saqlanmoqda. Sherobod baxshilari nafaqat Surxon vohasida, balki qo'shni Qashqadaryo viloyatining Qamashi, Chiroqchi, Dexqonobod tumanlari, qardosh Turkmaniston va Tojikiston Respublikalarining uzoq ovul va qishloqlarida ham mashhur bo'lishgan. Sherobod baxshilari tomonidan do'mbira soziga qo'shib aytilgan «Gulixiromon», «Oyparcha», «Oychinor», «Oysuluv», «Malla savdogar», «Kuntug'mish», «Go'ro'g'li», «Yozi bilan Zebo», «Kelinoy», «Dastagul», «Nurali va Qori Ahmad», «Alpomish» dostonlari aholi tomonidan sevib tinglangan

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Halqimiz turmush tarzining yuksalishida xalq og'zaki ijodining ahamiyati katta bo'lib, uning muhim yo'nalishi bo'lgan dostonchilik asrlar davomida rivojlangan. Dostonlar- qahramonlik, jangnoma, tarixiy, romantik, maishiy turmush yo'nalishlarini yorituvchi turlarga bo'lingan. Jumladan, dostonlar: qahramonlik ("Alpomish", "Farhod va Shirin"), sarguzasht-dedektiv ("Sab' ai sayyor»), ishqiy-romantik ("Tohir va Zuhra", "Layli va Majnun"), jangnoma ("Yusuf va Ahmad", "Saddi Iskandariy"), tarixiy-memuar ("Shayboniynoma", "Jizzax qo'zg'oloni"), falsafiy ("Hayrat ul-abror"), fantastik-allegorik ("Lison ut- tayr"), didaktik ("Qutadg'u bilig") kabi voqeliklarni ifodalagan. Qahramonlik dostonlarida xalq, jamiyat takdiri tasvirlansa, ishqiy-romantik dostonlarda oshiq-ma'shuqlarning sarguzashtlari bosh o'rinda turadi. Tarixiy-memuar yoxud tarixiy-biografik dostonlarda biror tarixiy shaxslar ramziylashtirilib, bo'rttirib tasvirlanadi. Umuman, dostonlarda ideallashtirish, mubolag'ali tasvir ustun bo'ladi, ularda turli afsonalar, asotirlar, hikoyatlar, dev, pari, Xizr, ajdar, ajabtovur otlar ("Alpomish"dagi Boychibor), sehr-jodu ko'p ishtirok etadi. Folklordagi dostonlar bilan yozma adabiyotdagi dostonlar shakl-shamoyili jihatidan bir xil ko'rinishda bo'lsa-da, yozma adabiyotdagi dostonlar yozuvchining dunyoni o'ziga xos tarzda idrok etishi, baholashi va o'z fikr-g'oyalari, orzu-armonlarini ifodalash tarzi, usuli, uslubida farqlanadi. Garchand, Navoiyning aksar dostonlari, jumladan, "Layli va Majnun", "Saddi Iskandariy" asarlari asosida folklor mavzui turgan bo'lsa-da, shoir ularni o'z estetik qarashlari va badiiy niyatidan kelib chiqib, tubdan qayta yaratgan. Xalq dostonlari baxshi, dostonchi, xalq shoirlari tomonidan dutor, do'mbira va boshqa cholg'u asboblari jo'rligida ijro etiladi. Baxshi-xalq dostonlari, termalarini kuylovchi, ularni yodda saqlab, nasldan-naslga yetkazuvchi san'atkordir. Baxshi so'zining ma'nosi mug'ulcha va buryatcha baxsha, bag'sha-ustod, ma'rifatchi, sanskritcha bhikshu-

qalandar, darvesh degan ma'noni beradi. Mo'g'ullar istilosi davrida budda dinidagi qalandalarni, uyg'ur alifbosi asosida turli hujjatlar tuzuvchi idora xodimlarini, Chig'atoy ulusi, Oltin O'rda, Qozon va Qrim xonliklarida kotiblarni, Boburiylar davlatidagi harbiy qismlarning hisob-kitob ishlarini olib boruvchi va ularga maosh to'lovchi yirik amaldorlarni, Buxoro amirligida ma'muriy binolar qurishda mablag' (sarf-xarajat) hisobini olib boruvchi kishilarni, turkmanlarda urug' oqsoqollarini ham baxshilar deb ataganlar. XIX-XX asrlarda dostonchilik Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida, Xorazmda hamda Samarqand viloyatida keng rivojlangan. Bu davrda doston kuylovchi baxshilar repertuarida 150 dan ortiq xalq dostonlari bo'lgan.

Adabiyotlar tahlili. Xalq orasida Yo'ldoshbulbul, Ergash Jumanbulbul o'g'li, Fozil Yo'ldosh o'g'li, Pulkan, Islom shoir, Berdi baxshi, Bola baxshi, Ahmad baxshi kabi doston kuylovchilar mashhur edi. Favqulodda xotira kudratiga ega bo'lgan Po'lkan shoir yetmishdan ortiq dostonni yoddan bilgan. Har bir doston ikki-uch ming satrdan tortib, o'n-o'n besh, hatto yigirma ming misragacha she'rni o'z ichiga olganligi xalq baxshilarining katta salohiyatga, kuchli xotiraga, yod olish va esda saqlash qobiliyatiga, ijod qilish qudratiga ega bo'lganligidan dalolat berar edi. Fozil Yo'ldosh o'g'li 60 ta, Ergash Jumanbulbul o'g'li 50 ta dostonni yoddan ayta olganlar, baxshilarning ba'zilar faqat doston aytsa, ba'zilar o'zlari ham dostonlar to'qiganlar. Doston aytish uchun maxsus kechalar uyushtirilgan, tuy- hashamlar ham baxshilarsiz o'tmagan, tinglovchilar baxshini to'rga o'tkazib, uni diqqat bilan tinglaganlar. Iqtidorli dostonchilar ikki-uch kecha mobaynida doston kuylay olganlar, chunki dostonlarning hajmi ham ikki- uch kecha muttasil ijro etishni taqozo etgan. Baxshilardan Shernazar Berdinazar o'g'li yetti kecha davomida doston ayta olgan. Dostonchilik kechalariga tashrif buyurgan baxshilar o'z iqtidorlari, so'zga chechanligi, soz chalishdagi mahorati bilan o'zaro bellashganlar. Mintaqada o'ziga xos an'analarga ega bo'lgan dostonchilik maktablari shakllangan. Ayniqsa, Bulung'ur, Narpay, Qo'rg'on, Xorazm, Shahrisabz, Sherobod kabi yirik dostonchilik maktablari mashhur bo'lgan. Ular repertuarlari, uslubi, malum ijod tamoyili va ijro usullariga ko'ra bir-biridan ajralib turgan.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki. Baxshilar, asosan, ikki toifaga: ijrochi va ijodkor baxshilarga bo'linadi. Ijrochi baxshilar, asosan, ustozdan o'rgangan dostonlarni juz'iy o'zgarishlar bilan aynan kuylasalar, ijodkor baxshilar og'zaki epik an'ana asosida yangi dostonlar ham yaratadilar. Bunday baxshilar shoir baxshilar deb ham yuritiladi, masalan Ergash shoir, Fozil shoir, Po'lkan shoir, Abdulla shoir, Xidir shoir va boshqalar. Baxshilar doston va qo'shiqlarni qo'biz, do'mbira, dutor kabi sozlar jo'rligida kuylaydi. Xorazm baxshilari dostonlarni asosan, dutor, qisman tor bilan ijro etadilar, ularga g'ijjak va sozchilar jo'r

bo'ladi. Doston kuylash, shogird yetishtirishda qat'iy tartib, qonun-qoidalarga rioya qilinadi. Surxondaryo baxshichilik maktabi o'ziga xos ta'sir kuchi, yo'nalishi, ovozigaga ega bo'lib, bu maktabdan O'zbekiston xalq baxshilari yetishib chiqqan.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xoshimov A.S. Uyg'ur kasbiy musiqasi an'analari. – Toshkent, 2003.
2. Yu. Rajabiy. O'zbek xalq musiqasi. I-V tomlar. – T., 1957-1959.
3. M. Yusupov. O'zbek xalq musiqasi (Xorazm aShulalari). – T., 1962.
4. Ye. Romanovskaya. O'zbek xalq qo'Shiqlari. I, II-tomlar. – M., 1939.
5. I. Rajabov. Maqomlar. – T., 2006.